

AVOCATUL LAZĂR PETCO ÎN MIȘCAREA NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ DIN PĂRȚILE BĂII DE CRIȘ, ALE DEVEI ȘI ALE ARADULUI (1835-1895) – CONTRIBUȚII

Dan Demșea

Pentru aprofundarea mișcării naționale române din monarhia habsburgică, dincolo de acțiunile pe care le-au întreprins liderii de primă mărime, considerăm că este necesar să nuanțăm atitudinea adoptată de cei care au stat, în plan secund, pe lângă acești conducători. Membrii familiei Petco și Șandor au jucat un rol marcant în viața cultural-spirituală și politico-națională, pe teritoriile comitatelor Zărand, Hunedoara și Arad. Încercăm să *creionăm* aici, fără pretenția de a fi exhaustivi, implicarea acestui avocat în viața socială între anul 1856, când își începea studenția la Pesta și anul 1894, când îl găsim alături de memorandiștii arădeni.

Lazăr Petco era originar din Băița (situată pe teritoriul actual al județului Hunedoara), de unde, o parte a acestora se vor stabili în orașul Deva¹. Unul dintre cei mai seamă reprezentanți ai acestei familii – ilustrativ pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea – a fost *doctorul în drept Lazăr Petco*². Născut la „Băița, lângă Deva” în ziua de „17 ianuarie 1835”, în „fostul comitat al Zărandului”, înceta din viață din cauza tuberculozei („hectică”) la Arad, pe strada Bisericii nr. 10, în ziua de 19 februarie/3 martie 1895³, în casa defunctului său socru⁴, *doctor în medicină, Atanasie Șandor*⁵. Acesta din urmă era originar din Nădlac (pe atunci situat în comitatul Cenadului). Ulterior – în perioada interbelică și cea postbelică, în urma consultării și cercetării manuscriselor sale, existente la Biblioteca Academiei Române, a fost perceput drept un ilustru cărturar latinist, poliglot, pe lângă profesoratul exercitat, până la pensionare, la Școala preparandială pentru învățătorii de limbă română cât și la Școala Clericală pentru preoții greco-ortodocși români din Arad. Nu în ultimul rând, a fost cunoscut drept medic al episcopilor ortodocși români ai Aradului.

¹ Informație provenită din familia descendenților săi din Deva (anul 1990), confirmată și completată cu sursele arhivistice cercetate de către noi.

² Victor I. Șuiaga, *O figură marcantă a mișcării feministe hunedorene: Ana Petco*, în „Sargetia”, vol. XIII, Deva, 1977, p.598-599.

³ Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Fondul *Societatea pentru Fond de Teatru Român din Brașov* [prescurtat DJBAN, SFTR Brașov], Dosar nr. 50/1897, f. 1. DJANA, Col. Registrele de Stare Civilă, orașul Arad – Centru, ortodocși, decedați, reg. nr. 48/1892-1900, p.86, poziția 44.

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad (prescurtat DJANA), Col. Registrele de Stare Civilă, orașul Arad, ortodocși, căsătoriți, reg. nr. 58, f. 25 v., poz. 18.

⁵ Nicolae Roșuț, *Atanasie Șandor (1808-1892)*, în „Ziridava”, Arad, vol. V, 1975, p.209-247. Vezi și articolul lui Victor I. Șuiaga, *op.cit.*, p.597-598. Autorul deveau a preluat numele de botez al medicului Șandor în mod eronat, numindu-l Anastasie în loc de Atanasie.

Prima biografie a lui **Lazăr Petco**, așternută succint, pe o jumătate de coală datează, probabil din anul 1899, când secretarul Societății pentru Fond de Teatru Român – mutată de scurtă vreme în Brașov – în persoana profesorului de istorie de pe lângă Gimnaziul greco-ortodox român local, **Vasile Goldiș**, s-a gândit că era momentul să solicite, printre altele, biografiile membrilor fondatori, fie că erau în viață, fie că erau decedați de curând. În intenția sa, această „scurtă biografie /constitua o – n. n./ răsplată binemeritată pentru dânsii și material pentru istoria viitoare a culturii noastre românești”⁶. Acest lucru s-a adevărit ulterior.

Tatăl său, Lazar Petco, era proprietarul unor mine de aur⁷ din Munții Apuseni. Mama sa, Veronica, era născută „de Almásy”⁸, provenind dintr-o familie de foști iobagi români, înnoilați în anul 1608 de către principele Gabriel Báthory, pentru merite militare cavalierești antiotomane câștigate în luptele din părțile Inelui. Acest oraș cetate, situat la mijlocul întinsului comitat al Zărandului, aparținea pe atunci de Principatul Transilvaniei⁹.

Recent descoperita – de către noi – biografie a lui „Lazar Petco” releva că acesta, „după terminarea studiilor elementare în comună, a absolvit gimnaziul la Sibiu”, fără să explice dacă l-a și terminat acolo. Apoi, autoarea – soția acestuia, Ana Petco sau fiica lor, Aurelia – scria, în continuare, că el „s-a înscris tot acolo ca iurist la academia juridică, dar desființându-să aceia academie, a continuat studiile la Pesta”¹⁰. Biografului i-a scăpat mutarea tânărului, probabil în ultimul an de studiu, la „școalele din Beiuș” În vara aceluiași an (1856), Lazăr Petco absolvă clasa a VIII-a de la liceul românesc de la Beiuș¹¹. De-altfel, cazul său nu era singular între elevii români aflați la gimnaziile cu limba de predare alta decât cea românească, cum a fost cazul în speță la gimnaziul de la Sibiu.

În decursul celor cinci ani petrecuți la facultatea de drept din Pesta, între anii 1857-1861 s-a întreținut singur. Părinții săi dispuneau de posibilitățile bănești necesare. Pe vremea aceea, se înmulțiseră, „ca niciodată”, studenții români la Pesta, ajungând la cifra de 46. Cei mai mulți dintre ei erau abonați la ziarele românești din Brașov. Numele celor care contribuiau, în felul acesta, la susținerea „Gazetei Transilvaniei”, a apărut în „Foaie”. Lazăr Petco figura alături de **Lazăr Ionescu** (originar din Semlac – Arad), **Ioane Pop**, **George Ardelean**, **Iosif Illovi**, **Mihai Besanu**, **Iosif Vulcan**, **Vasile Grigorovița**, **George Dringou**, **frații Ioviță**, **Partenie Cosma**, **Constantin Lazar** și alții¹². Colegii săi de an, români, erau, totuși, puțini la

⁶ DJBAN, SFTR Brașov, Dos. 38/1897, f. 1.

⁷ *Idem*, Dos. nr. 50/1897, f. 1. Precizăm faptul că datele sale biografice nu sunt trecute pe fișa trimisă de profesorul Vasile Goldiș, ci sunt așternute pe o filă, scrisă pe jumătatea ei dreaptă.

⁸ *Ibidem*; Cf. Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895 (prescurtat: Márki, II), p.176.

⁹ Márki, II, loc. cit; Cf. *Liber Regius*, 127 ab.

¹⁰ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit.

¹¹ Dr. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș. 1828-1928. Cu o reprivire istorică asupra trecutului Românilor din Bihor*, Beiuș, 1928, p.179.

¹² „Foaie pentru Minte, Inimă și Literatură”, Brașov, 1860, nr. 51, p.376.

număr: un ardelean și un bănățean¹³. Autorul articolului nu i-a nominalizat. Identificarea acestora din urmă a fost întreprinsă fără dificultate. La sfârșitul anului 1861, „domnul Lazar Petcu din Zarand se promova de doctor în drepturi”. Redactorul ziarului românesc pestan, care difuza această știre, adăuga faptul că „dumnealui e unul dintre acei puțini juni, care în timp *mai scurt de un an* depuse toate riguroasele și-și căpătă diploma de doctor”¹⁴, împreună cu **Atanasie Marian Marienescu** (viitorul academician, originar dintr-o familie aromână din Lipova) și **Ioan Rațiu**, marele memorandist de mai târziu. At. M. Marienescu era bănățean iar Ion Rațiu era ardelean.

Prosperul oraș liber regesc Arad a avut darul să-i atragă pe mulți dintre candidații de avocați. Centrul său (Strada Mare, „Haupt Gasse”) era animat de dimineată până noaptea, când se aprindeau felinarele cu petrol. Garibaldi cu „Risorgimento”-ul italian cât și cultura franceză (nelipsind moda pariziană) atrăgeau tineretul intelectual și domnișoarele.

Obiceiul de a se încheia logodne înaintea terminării studiilor și, apoi – după absolvirea studiilor – căsătoriei, nu l-a ocolit nici pe tânărul Petco. În cursul anului 1860 cei doi colegi de facultate erau prezenți în Arad. Marienescu fiind nepotul medicului Atanasie Șandor, i-a făcut cunoștință cu **Ana Șandor**, fata de 16 ani a medicului și profesorului de la Preparandie, cu ocazia unui bal. Înainte cu câțeva vreme, tânăra copilă era să se logodească cu Marienescu¹⁵. Tatăl, medic, și mama și-au exprimat, pe semne, uimirea și îngrijorarea. Cităm părerea colegului său de la Preparandie, profesorul **Alexandru Gavra**, exprimată în toamna anului 1857, pe când Ana avea 13 ani: numai „un nebun s-ar înamora de d-șoara d/omni/ei tale”¹⁶. Profesorul Gavra considera, pesemne, prematur gestul oricărui tânăr față de domnișoara Ana Șandor. Cunoscând jurnalul intim al lui **Marienescu**, presărat de poezii de dragoste, ar trebui să-i înțelegem „nebunia” poetică¹⁷. Acesta desăvârșea

¹³ „Telegraful Român”, Sibiu, 1859, noiembrie, p.174 (autorul articolului, Partenie Cosma, bihorean, era el însuși student).

¹⁴ „Concordia”, Pesta, 1861, nr. 40, 17/29 decembrie p.163 (*Varietăți*). Vezi și Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p.36, unde figura „Lazarus Petcu”.

¹⁵ Nepoata Anei, pe linie feminină, numită Eva Cerei, rămasă cu numele ei de fată, își amintea cu oarecare aproximație, că acest lucru se întâmplase pe când Ana avea 16 ani, aproximând numele verișorului Anei drept „Marinescu”. Credem că nepoata Eva, intervievată de către mine în anul 1990, confunda cele două momente: primul, în ordine cronologică, anul 1856 (sau 1857 – n.n.), când Marienescu intenționa logodna; cel de-al doilea moment s-a petrecut cu ocazia balului din anul 1860. Limpezirea ne-a adus-o stabilirea datei de naștere a Anei (anul 1844); Cf. Victor I. Șuiaga, *op.cit.*, p.597.

¹⁶ Biblioteca Academiei Române (prescurtat BAR), București, Mss rom 1015, f. 82; scrisoarea lui Alexandru Gavra către Atanasie Șandor, expediată din „Oradea mare, în 30 septembrie 1857 (caractere chirilice).

¹⁷ Biblioteca Județeană Arad, Colecția de patrimoniu, Jurnalul lui Atanasie Marian Marienescu; în primăvara anului 1858 Marienescu îi făcuse o ofertă lui Iacob Mureșianu, la Brașov, pentru tipărirea manuscriselor sale poetice, printre care se număra partea I-a a „Florilor amorului”.

în ianuarie 1858 mănunchiul de poezii „Florile amorului”, care vor vedea lumina tiparului în anul 1865, la Pesta, în volumul colectiv *Muza română*¹⁸.

Admițând că logodna Anei Șandor cu Lazăr Petco avusese loc în anul 1860 – când s-au cunoscut la balul de la Arad¹⁹ – durata de aproximativ doi ani de până la data căsătoriei lor (18/30 septembrie 1862) nu constituia ceva neobișnuit.

În 1860/1861 Lazăr Petco se afla „la Pesta unde, ca practicant la /.../ Landesgericht [Tribunalul țării – n.n.], a depus doctoratul iuridic, făcând trei riguroase într-un răstimp de 9 luni”²⁰. În acest răstimp de aproape doi ani a găsit răgazul să se facă mai bine cunoscut familiei medicului Atanasie Șandor din Arad. De la Băița sau de la Deva trebuia să ia diligența până la Arad. Acolo era binevenit câteva zile în apartamentele largi ale familiilor de origine aromână, Șandor și Frușa, pentru ca să-și alunge oboseala drumului. Socrul „domnului profesor”, de la Preparandie, era Petru Frușa, „fost primar al Aradului”²¹. Locuiau pe atunci la colțul străzii Domnilor cu Piața Mare. În familia doctorului de medicină și cărturarului latinist, Atanasie Șandor, se vorbea limba latină²². Sfârșindu-se răgazul plăcut, în orașul de pe Mureș și în sejur la vie, tânărul absolvent urma să plece cu trenul din gara Arad spre locul de practică la Pesta.

La scurtă vreme de la obținerea diplomei de doctor în drept, Lazăr Petco era numit, în luna ianuarie 1862, judecător la Tribunalul comitatului Zarand (atunci se numea „asesor la Sedrie”, în Baia de Criș), având colegi pe *Sigismund Borlea*, Veress Antal și *Ieronim Moga*²³. Între cei patru judecători, el era singurul care avea doctoratul în drept²⁴. Biograful său afirma că Lazăr Petco „a fost ales de protonotar al fostului comitat al Zărandului” imediat „după terminarea studiilor iuridice”²⁵.

Atmosfera acelor zile era evocată de către jurnalistul român pestan, *Ioanichie Miculescu* astfel: „Zărandul s-a constituit românește și așa a și rămas”. Faptul ținea de excepție. Din această cauză era privit de către români „ca un fel de azil al dreptului de a exista ca și corp național”²⁶. Unii l-ar fi putut considera drept

¹⁸ *Musa romana* /.../, Pesta, 1865, p.67-83.

¹⁹ Nepoata Anei Petco, domnișoara Eva Cerei, îmi relatea în cursul anului 1990 că atunci când bunica ei avea 16 ani și se lăsa furată de ideea logodnei cu „Marinescu” [sic ! *Atanasie Marienescu*], a făcut cunoștință cu viitorul ei soț, Lazăr Petco, la un bal în orașul Arad.

²⁰ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit.

²¹ Informația primită de la Eva Cerei, din Deva, nu s-a putut verifica, deocamdată în arhiva locală. Oricum, primarii Aradului erau aleși din rândul consilierilor, între care se număra și un Frușa.

²² Nepoata Vilma, în sejurul ei arădean, îl auzea pe bunicul Atanasie Șandor vorbind în limba latină. Informație primită de la nepoata lui Lazăr Petco, Eva Cerei, în Deva, în anul 1990.

²³ Ieronim Moga a fost funcționar, printre altele, în Hălmagiu, unde este înmormântat.

²⁴ „Concordia”, 1862, nr. 10, 4/16 februarie, p.39; R.F.J., *Magyarország legujabb tisztikara a t/örvényes/ hatóságok által hivatalos uton beküldött hiteles adatok nyomán* /colligat, partea a doua/, Pesta, 1862, p.20.

²⁵ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit.

²⁶ „Concordia”, 1862, nr. 11, 8/20 februarie, p.41.

un prim rezultat pozitiv al instituționalismului administrativ de expresie românească din împărăția habsburgică.

Tocmai în acest timp (în anul 1862), ajunsese vestea, neplăcută pentru suflarea românească din Zarand, a numirii de către împărat a lui *Iosif Man* – comitele suprem al Maramureșului – drept „președinte al comisiei însărcinată cu încheierea lucrărilor pentru anexarea așa numitelor părți (Crasna, Solnoc, Cetatea de Peatră și Zarand)”²⁷. *Băița* natală a lui Petco era aproape. Logodnica sa era relativ departe. Oricum, traducerea în practică a acestei anexări a Zărandului la Ungaria avea să se întâmple mult mai târziu; și atunci avea să fie resimțită ca un șoc, prin desființarea comitatului Zarand, în anul 1876.

Motive imediate de îngrijorare pentru scaunul său de judecător nu existau. Și totuși se simțea atras de orașul Deva, gândindu-se la viitoarea sa soție. Astfel că în anul 1862, „făcând censura de avocat, a fost denumit de avocat la Deva”²⁸. De aici avea legătură (cu diligența) spre Arad. Orașul de reședință al comitatului Arad aspira să aibă o asociație culturală românească aidoma Asociațiunii Transilvane pentru Cultura și Literatura Poporului Român, de la Sibiu. Viitorul său socru, Atanasie Șandor, se număra printre organizatorii de frunte ai viitoarei Asociațiuni Naționale Arădane pentru Cultura și Conversarea Poporului Român. Doctorul de medicină și profesorul de la Preparandie, Atanasie Șandor era singurul membru arădean al Asociațiunii de la Sibiu. El era spiritul inițiator al largirii Societății de lectură românești din Arad și, totodată adeptul largirii și transformării ei într-o Asociațiune similară celei de la Sibiu.

Toți „frunțașii” arădeni așteptau în cursul anului 1862 răspunsul de la Locotenența din Buda privitor la statutele Asociațiunii arădene.

Drumurile tânărului logodnic de 27 de ani, la Arad, s-au întetșit. Lazăr Petco era singurul cetățean din Deva, înscris printre membrii acestei asociații românești din Arad. Ceilalți români hunedoreni au preferat să dea curs apelului lansat de către protopopul Devei, *Ioan Papiu*, pentru înscriere în Asociațiunea Transilvană, cu sediul la Sibiu.

Căsătoria s-a desfășurat în ziua de 18/30 septembrie 1862, sub semnul bunilor auguri, în biserica cu hramul Sf. Ioan Botezătorul din Arad. Martori la cununie i-au fost „Doamna Sofia Holicica, născută Pap, din Băița în Transilvania și D-l *Nicolae Petco*, vicecomite”²⁹ în Baia de Criș. Mireasa, „Anna Siandor”, născută din părinți aromâni, avea 18 ani. Ascendenții ei feminini erau următorii: mama – născută *Iuliana Frușă*, aromână și ea, fiică a fostului primar al orașului Arad, *Petru Frușă*; iar bunica Anei dinspre mamă, soția lui *Petru Frușă*, se numea Sabina, născută Greguș³⁰.

²⁷ Ioanichie Miculescu, *Românii dintre Tisa, Siret și Carpați în anul 1861*, în „Concordia”, 1862, 10, p.39.

²⁸ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit.

²⁹ DJANA, loc.cit. (vezi *supra* nota 4).

³⁰ Oficiul pentru cadastru și publicitate imobiliară al județului Arad, Dosarul de Carte Funduară nr. 4349.

Tânăra pereche s-a instalat pentru multă vreme în Deva.

În primăvara anului următor (1863), odată cu încălzirea vremii, tinerii soți și-au programat un sejur ceva mai lung la Arad. Unul dintre motive îl constituia onorarea invitației de a participa la deschiderea festivă a Asociațiunii culturale „arădane” la hotelul „Crucea Albă” (azi „Ardealul”). „Lazar Petco” figura printre cei 238 de invitați din 111 localități situate geografic într-un patruleter format de orașele Berlin, Veneția, Cernăuți și Brașov³¹. Rară ocazie pentru Arad, unică pentru românii arădeni în acest secol al naționalităților. A și stârnit admirația românilor de pe întinsul comitatului Zarand. „Petcu Lazăru” avea să fie socotit printre „colectanții” cercuali pentru „Deva și ținutu”, în urma ședinței extraordinare a Direcțiunii Asociațiunii Naționale în Arad pentru Cultura și Conversarea Poporului Român, ținută în 27 martie/18 aprilie 1865³². Angajarea politico-electorală, însă, nu i-a mai permis activități de acest gen. Pe de-altă parte, extinderea Asociațiunii Transilvane în părțile Devei pusea în umbră prezența în părțile Hunedoarei a *Asociațiunii Arădane*.

Lazăr Petco manifestase solitudine și față de chemarea timpurie a Asociațiunii Transilvane, cu sediul la Sibiu – pe calea colectei inițiată de protopopul Ioan Papiu, de care am amintit ceva mai sus – numărându-se printre cei 11 contributory, cu câte cinci florini, pentru intervalul calendaristic 1863/1864³³.

Atmosfera vieții administrativ-politice din Deva era diferită de cea de la Baia de Criș. Lazăr Petco a adoptat o atitudine cel puțin moderată din punctul de vedere al românismului manifest de la Baia de Criș, de unde plecase nu de multă vreme. Hunedoreni, spre deosebire de zărăndeni, participaseră la ședințele dietei de la Sibiu (în intervalul anilor 1863-1864). Între ei figura și dr. „Lazar Petcu” în calitate de deputat. Când dieta a fost mutată – după 29 octombrie 1864 – la Cluj, el, împreună cu alți 28 de colegi de dietă, care promiseră „programa de acțiune a lui Șaguna”, au iscălit „protestul contra celor ce se petreceau *de nobis sine nobis*”. Printre semnatari se afla deputatul de Făgăraș, **Ioan Meșianu**, protopopul Zărneștilor³⁴. Cu acesta din urmă, devenit episcop la Arad în anul 1875, s-a întâlnit mai târziu, atunci când Lazăr Petco s-a mutat la socrul său, în jurul anului 1888.

Familia Petco sporise cu încă două fete, **Ana** și **Olivia**. Prima născută, **Aurelia**, era căsătorită cu **Alexandru Hossu-Longin**, fratele avocatului **Francisc Hossu-Longin**³⁵. **Olivia**, născută în anul 1871, s-a căsătorit cu medicul dr. **Aurel Demian**, domiciliind în Arad, în Piața Libertății nr. 5. Olivia murea prematur, la vârsta de 21 de ani, în 28 noiembrie 1892, fiind înmormântată în Arad³⁶. **Vilma**, măritată Cerei, a avut o fată, **Eva**, care nu s-a căsătorit.

³¹ DJANA, Fondul „Astra – Despărțământul Arad” /prescurtat DJANA, FAA/, Dos. nr. 6/1863, f. 36-38.

³² *Idem*, Dos. 47/1865, poziția 36, punctul 37, f. 67.

³³ „Concordia”, 1864, nr. 29, 9 aprilie.

³⁴ Biblioteca Academiei Române, București /prescurtat BARB/, Arhiva G.B. Duică, VI, mss 2, f. 106, 108-109; Cf. George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, p.345, 349.

³⁵ Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea*, Cluj, 1975, p.209.

³⁶ DJANA, Colecția de stare civilă a orașului Arad, ortodocși români, decedați, reg. nr.48/1892-1900, p.28, poz. 275.

Aidoma socrului său arădean, ginerele Lazăr Petco s-a apropiat de episcopii de la Sibiu și Arad. „Cu Șaguna se sfătuia” – își amintea o nepoată³⁷. Pe semne că episcopul **Andrei Șaguna** l-a sfătuit să accepte provocarea politică ce se pregătea în culisele palatelor din Viena. Drept consecință, Petco s-a decis să-și depună candidatura pentru dieta de la Cluj, reușind să fie ales deputat la începutul lunii noiembrie 1865³⁸. Un memorialist își amintea că printre puținii candidați de deputați români care au câștigat alegerile, se număra și „Lazăr Petcu”, în orașul Hațeg³⁹. Numai că memorialistul uitase să precizeze piedicile puse în calea validării acestei alegeri.

Protestul deputaților români n-a influențat derularea pregătirilor pentru acel „Unio” al Transilvaniei cu Ungaria, act prealabil încoronării împăratului Franz Josef I ca rege al Ungariei la începutul anului 1867. Acest prim protest a fost urmat de un al doilea. Lazăr Petco a fost implicat în ambele acțiuni de protest.

Episodul dietal clujean a fost relatat de către Ioan cavaler de Pușcariu în felul următor: „cei 30 de deputați și regaliști români, după ajungerea lor în Cluj”, s-au întrunit în „conferință națională” spre a-și omogeniza atitudinea față de dietă și au semnat o *adresă* către împărat, în ziua de 9 decembrie 1865, pentru a fi prezentată, în prealabil, în cadrul oficial al acestei diete⁴⁰. Acesta ar constitui *cel de-al doilea protest*. Din nou, „Șaguna și soții săi de principii” erau autorii. În contextul epocii, ea era numită „reprezentatiune”. Ziaristul și istoriograful **Teodor Victor Păcățian**, inspirindu-se din Jurnalul ultimei diete ardeleni, remarcă faptul că această „*părere separată* /.../ a fost subscrisă și de /câtre/ deputatul orașului Hunedoara *Lazăr Petcu*, a cărui alegere n-a fost verificată, deci [acesta ar figura în postura de semnatar al protestului minorității] cu neîndreptățire”⁴¹.

În ziua de 25 decembrie 1865, împăratul Austriei hotăra printr-un „rescript” dizolvarea dietei de la Cluj. Cel de-al doilea „rescript”, emis în aceeași zi, ordona pregătirea alegerilor în părțile ardeleni pentru parlamentul din Pesta. Dieta clujeană, a ținut seama de sărbătorile de iarnă, dând publicității aceste hotărâri în ședința sa din 10 ianuarie 1866⁴². Alegerile fixate pentru luna februarie 1866 semnificau, în ochii celor avizați, semne de grabă.

În prima jumătate a lunii februarie 1866, candidatul Lazăr Petco ieșea victorios în orașul Hunedoara⁴³. Problemele care-l frământau pe el cât și pe ceilalți

³⁷ Informație primită de la Eva Cerei (la Deva, în anul 1990); Eva era fiica Vilmei, aceasta din urmă fiind, una din fiicele lui Lazăr Petco.

³⁸ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p.245; T. V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele românilor /.../,* Sibiu, vol. III, p.781.

³⁹ Ioan cav. de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p.90.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ T. V. Păcățian, *op.cit.*, p.844.

⁴² *Ibidem*, p.853, 855.

⁴³ „Telegraful Român”, Sibiu, 1866, nr. 13, p.49. Ziarul își exprima părerea că, aceste alegeri ar fi constituit o dovadă suficientă pentru a „combate părerile greșite despre simțul național al hunedorenilor”, căci ar fi fost absurd să se creadă „că n-ar simți și ei ca altă lume română”; *Ibidem*, p.50.

„frunțași” ai mișcării naționale, în noile contexte ale pregătirii „Ausgleich”-ului se refereau la armonizarea punctelor de vedere cu cele ale deputaților românilor „ungureni”, aceștia din urmă fiind constituiți în club politic (la data de 27 ianuarie 1866). Conform unor opinii apărute în presa de expresie românească de la Pesta, „ardelenii” erau așteptați să sosească, în cursul celei de-a doua jumătăți a lunii februarie 1866, la Pesta „pentru a putea lua hotărâri unanime în privința susținerii *autonomiei țării Ardealului*”⁴⁴. Însă deplasarea acestora – inclusiv a lui Lazăr Petco – a trebuit să fie amânată, deoarece, izbucnind războiul cu Italia și Prusia, împăratul Franz Iosif I a fost nevoit să amâne deschiderea „*dietei Ungariei*”⁴⁵.

Liderii de opinie ardeleni, precum *Elie Măcelariu* (ales deputat în cercul Miercurea), sau *Ioan cavalier de Pușcariu* (ales deputat în cercul Făgăraș), au înregistrat, în cursul anului 1866 (primul în 21 aprilie, iar celălalt, la sfârșitul anului), încercări nereușite în vederea „adoptării unei poziții politice comune”⁴⁶.

Nu avem la îndemână lista celor 1493 de „subscripțiuni” ale „Petițiunii” din 30 decembrie 1866, întocmită la Brașov și Turda, și datată la 31 octombrie 1866⁴⁷. Dar credem că începând de la sfârșitul lunii septembrie până la sfârșitul lunii octombrie 1866, Lazăr Petco s-a numărat între cei 30-40 de reprezentanți ai mișcării naționale „din diferite ținuturi” ardeleni, cărora li s-a cerut părerea în vederea adoptării unei poziții ferme față de încorporarea administrativ-politică a Marelui Principat al Transilvaniei la Ungaria⁴⁸. A pendulat, oare, Lazăr Petco între Brașov și Turda, în cursul lunii octombrie 1866?

Dieta, amânată de împărat, a fost deschisă în ziua de 19 noiembrie 1866, în Pesta⁴⁹. „Petițiunea” – memorandum, redactată de către avocatul Ioan Rațiu și publicistul George Bariț, a fost înmănată împăratului la 31 decembrie 1866⁵⁰. Nefiindu-le luată în seamă, reprezentanții celor care îmbrățișaseră „Petițiunea”, s-au întâlnit în cursul lunii ianuarie 1867, la Cluj.

Ioan Rațiu, liderul de opinie, în cadrul consfătuirii de la Cluj, s-a lăsat, pe semne, convins de către cei care voiau să meargă, totuși, la parlamentul pestan, consimțind, într-un târziu, ca tocmai cei „care și-au înaintat mandatele, să plece la Pesta și să susțină acolo, cu tărie memoriul național din decembrie 1866”⁵¹. Între aceștia din urmă figura Elie Măcelariu. În februarie 1867, el se deplasa la Pesta. Ceilalți deputați „ardeleni” – minus Ioan Rațiu – s-au prezentat la „dieta de încoronare”, din februarie 1867, la Pesta. Putem afirma că Lazăr Petco îmbrățișase, încă din acest moment, punctul de vedere nuanțat al lui Elie Măcelariu.

⁴⁴ „Concordia”, 1866, nr. 16, p.69.

⁴⁵ „Telegraful Român”, 1866, nr. 48, 1 iulie, p.191.

⁴⁶ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, p.233, nota de subsol 5.

⁴⁷ *Idem*, p.232; T. V. Păcățian, *op.cit.*, vol. IV, p.135.

⁴⁸ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, p.232 (scrisoarea din 23 septembrie 1866, a vicarului greco-catolic din Făgăraș, Ion Antonelli, către George Bariț).

⁴⁹ T. V. Păcățian, *op.cit.*, vol. IV, p.105.

⁵⁰ *Ibidem*, p.135.

⁵¹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, p.233, nota de subsol 5.

Nu putem să nu amintim, în treacăt, contribuția devenilor și a altor hunedoreni pentru balul tinerimii române din Pesta, ținut în 18 februarie 1867. Alături de Lazăr Petco (cu 2 florini), printre cei care au dat un obol colectantului *I. Qlariu*, figurau „Iordanu, Schelker, I. Papiu, G. Nicorescu, Iosif Moldovan și Petru Dragi [Drăghici?]”⁵².

În luna martie 1867, Ioan cavaler de Pușcariu îi convoca pe deputații ardeleni „la cvartirul” său din Pesta. Cei prezenți s-au constituit sub forma unui club al deputaților „ardeleni” români, sub președinția lui Elie Măcelariu⁵³.

Lazăr Petco nu figura între semnatarii proiectului de rezoluțiune propus în ședința din 19 decembrie 1867, „în chestia națională”, proiect elaborat de către unii deputați români „ungureni” și cei ai sârbilor⁵⁴. Era hotărât să nu-și mai piardă timpul pe băncile parlamentului. În vacanța parlamentară de Crăciun trecea prin Arad, pe la socrii săi, în drum spre Deva. Revista umoristică din Pesta „Gura Satului”, de sub redacția lui Iosif Vulcan, la curent cu intenția lui Petco, i-a atribuit replica „eu mă pocăiesc și dau banii pentru școală”⁵⁵. Vom vedea mai jos că vorba sa nu era în vânt. Desigur că pe agenda sa personală figura și încasarea diurnei cuvenită pentru anul parlamentar 1867. Fapt este că nici în aprilie 1868, când se afla din nou în Pesta, nu-și primise aceste drepturi. Era hotărât să nu participe la lucrările parlamentului, deoarece îi declarase unui cunoscut de pe străzile capitalei ungare că „nu a venit la dietă”⁵⁶. Ne-am pus, firește, întrebarea: pentru ce anume venise în Budapesta? Înțelegând consecințele „împăcării” parțiale austro-ungare, dr. Petco s-a orientat, probabil, spre cunoștințele sale din recent constituitul Minister ungar al Cultelor și Instrucțiunii din capitala regatului. Era conștient că, în condițiile demarajului general-modernizator al reformelor legislative, trebuia să se facă util în ceea ce s-a numit apoi *Statutul șagunian* al bisericii greco-răsăritene care urma să se numească *ortodoxă română*, spre a se deosebi de celelalte etnii de rit greco-oriental.

Întorcându-se de la Budapesta, trecea discret din nou pe la Arad, ajungând apoi, în familie, la Deva. Nu a rămas prea mult pe acasă, căci în iulie 1868 era la Sibiu. Calitatea de avocat „plenipotențiat al Asociațiunii, prin chartia comitetului, din 8 iulie 1868” îl obliga să se implice „în afacerea legatului” /recte testamentului/ răposatului Ioan Pipoș⁵⁷.

Spre toamna anului 1868 pleca din nou la Sibiu pentru ca să fie ales deputat al „Congresului Național Bisericesc Român de Religiiune greco-răsăriteană, conchemat în Sibiiu pe 16/28 septembrie 1868”⁵⁸. Se gândea, deci, că era cazul să

⁵² „Concordia”, 1867, nr. 74, 28 septembrie/10 octombrie, p.296.

⁵³ Ioan cav. de Pușcariu, *op.cit.*, p.108.

⁵⁴ T. V. Păcățian, *op.cit.*, vol. IV, p.200-202.

⁵⁵ „Gura Satului”, 1867/1868, nr. 45, 29 dec./10 ian., p.176.

⁵⁶ „Federațiunea”, Pesta, 1868, nr. 47, aprilie, p.184.

⁵⁷ „Transilvania”, Sibiu, 1871, p.111.

⁵⁸ *Protocolul Congresului Național Bisericesc Român de Religiiune greco-răsăriteană, conchemat în Sibiiu pe 16/28 septembrie 1868*, Sibiu, 1868.

dea bani pentru școala românească, în general, cât și pentru gimnaziul românesc pe cale de înființare în localitatea Brad, pe Crișul Alb.

La sfârșitul lunii noiembrie 1868 se afla în Budapesta. În ședința din data de 1 decembrie 1868 era de față când, tocmai, era luată în dezbateri „Uniunea Ardealului” cu Ungaria. Văzând că **Elie Măcelariu** fusese obstrucționat de către președintele Camerei Deputaților, de-asemena, observând că **Avram Timcu** era împiedicat să-și cerceteze notițele în timpul luării de cuvânt, Lazăr Petco s-a decis să se înscrie la cuvânt. Folosind momentul propice – în care **Sigismund Borlea** protesta împotriva restrângerii libertății cuvântului, iar deputatul **Tisza László** căuta să dreagă situația tensionată – Lazăr Petco a fost lăsat să-și citească pledoaria în limba maghiară, deoarece se scuzase că nu știa bine ungurește.

În esență, pledoaria sa, cu caracter istorico-juridic, de sorginte bărnățiană, suna în felul următor: „Ardealul să decidă singur și în libertate dacă dorește să se unească cu Ungaria; și sub ce condițiuni?” În continuare, el declara că a semnat „proiectul separat de rezoluțiune, prezentat de către amicul său de principii, **Ilie Măcelariu**”⁵⁹.

Ecoul acestor dezbateri parlamentare poate fi regăsit în corespondența primită de către **George Bariț** din partea lui **Ilie Măcelariu**. În ziua de 8 ianuarie 1869, acesta din urmă îi relatează faptul că cei mai mulți dintre deputații ardeleni erau pentru rămânere în dieta pestană. O parte dintre aceștia, „dr. **Tincu, Balomiri I. și S., Tulbașiu** [subl. ns.], dr. Petco și eu am rămas pe lângă concluzul de mai nainte”. Lazăr Petco declarase că „proiectul maghiar al uniunii Transilvaniei cu Ungaria este ca o plantă exotică, care nu va prinde rădăcini întrucât românii, majoritari, din Transilvania, nu erau de acord cu el”⁶⁰.

Înscrierea sa în Partidul național al românilor ardeleni, în primăvara anului 1869, cu ocazia conferinței de la Miercurea, avea loc pe linia pasivismului parlamentar. Avatarurile îndurate de această formațiune politică, cât și tracasările îndurate de către membrii săi, au fost de natură să-i reorienteze spre formele de energie național-culturală și național-economică.

Întâmplător sau nu, „turneul” din luna iunie 1869 al lui **Visarion Roman** pentru afaceri bancare (recrutarea de membri pentru un institut de credit și economii pentru români, la Sibiu, cât și pentru încheierea unor asigurări în favoarea societății de asigurare româno-săsești „Transilvania”, tot la Sibiu), a cuprins, în itinerariul său, printre altele, comitatul Zarand și orașele Deva și Arad⁶¹. În Deva, primii acționari ai viitorului *Institut de credit și economii „Albina”*, pe care Visarion Roman i-a câștigat de partea sa au fost „Dr. **Lazăr Petcu**, adv.”, cu trei „acții”, „**Simion Horvath**, fiscal reg.”, cu o singură „acție” și „**Ioan Papiu**, protopop”, de-asemena, cu o singură „acție”⁶².

⁵⁹ T. V. Păcățian, *op.cit.*, vol. IV, p.798-799, 803, 821-823.

⁶⁰ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, p.212-213, nota de subsol nr. 24.

⁶¹ BARB, Mss. rom. 1001, f. 181 (publicat de Vasile Netea, *Noi contribuții/...*, în „Revista Economică”, Sibiu, 1942, p.32, fără a indica fila din manuscrisul scrisorii lui Visarion Roman către Bariț.

⁶² Nicolae Petra Petrescu, „*Albina*” *Institut de credit și de economii, 1872-1897*, Sibiu, p.115, poz. 341; p.122, poz. 843 și p.124, poz.971.

Ideea cazinourilor-club, apolitice, a constituit forma salvatoare, tolerată de către Ministerul de Interne ungar. Clubul politico-electoral, în schimb, era permis tuturor, exclusiv în preajma alegerilor parlamentare. Între aceste momente electoral-parlamentare, permanența o asigura, într-un fel, clubul sau Casina, constituită pe afinități lingvistice. Primul președinte al *Casinei române din Deva* – înființată la începutul lunii septembrie 1870 – a fost să fie chiar dr. Lazăr Petco. Primul și cel mai mare inconvenient l-a constituit lipsa unui sediu⁶³.

Deva părea a fi un centru echidistant pe axa căii ferate Arad-Sibiu. Poate că din acest motiv urzitorii români ai *Societății pentru Fond de Teatru Român*, aflați la Budapesta, au considerat acest oraș, aflat în inima românimii, drept locul potrivit pentru prima adunare generală a acesteia în anul 1870⁶⁴. Între cei șase membri fondatori, înscriși din comitatul Hunedoarei (a patra parte din totalul celor 24 de membri fondatori), cu câte 100 de florini, se număra și „Lazar Petco, adv/ocat Deva”⁶⁵.

Viața de avocat cât și cea de „fruntaș” – după cum se vede – extrem de implicat într-o multitudine de aspecte, l-au silit să întreprindă numeroase deplasări, cel mai adesea pe cont propriu. Ședințele lunare ale Asociațiunii Transilvane constituiau un asemenea exemplu, în sensul că îi impuneau o serie de deplasări la Sibiu. Nu întotdeauna avea timp să le onoreze sau să achite în timp scurt de însărcinările primite din partea Asociațiunii. Spre dovadă că, nici în anul 1871, „dr. Lazar Petco /.../ nu a relaționat despre starea lucrului” în chestiunea „legatului” către Asociațiune, de pe urma defunctului *Ioan Pipoș*⁶⁶. Afacerea a trenat câțiva ani. Cu ocazia adunării generale din 10 august 1874, a Asociațiunii, ținută „în biserica română greco-ortodoxă” din orașul Deva, comitetul și-a exprimat, în sfârșit, „mulțămita națională d-n/ului/ avocat plenipotențiat al asociațiunii, Dr. Lazar Petco pentru fatigiile, servițiile și sacrificiile prestate asoc/iațiunii/ față cu cauza atinsă”⁶⁷.

Lazăr Petco cumula funcția de deputat mitropolitan („în arhidieceză”)⁶⁸, participând la lucrările sinoadelor de la Sibiu.

Era considerat „conducătorul românilor din comitatul Hunedoarei”, luând „parte la toate luptele sociale și politice a nației noastre” – afirma biograful său anonim⁶⁹. A participat la conferințele național-politice românești de la Alba Iulia. Chiar dacă nu avem dovada concretă despre participarea sa la conferința „pasivistă” din luna iunie 1872, avem, în schimb, certitudinea că s-a numărat printre invitații la cea din 6/18 februarie 1875; dar aceasta din urmă nu s-a mai

⁶³ Un românaș, /*fără titlu*/, în „Albina”, 1870, nr. 77, sept., p.2.

⁶⁴ BARB, Mss. rom. 995, f. 205 (scrisoarea lui Iosif Hodoș către G. Bariț, expediată din Baia de Criș, în 16 octombrie 1870).

⁶⁵ „Revista teatrală”, Brașov, 1913, anul I, nr. 6, noiembrie-decembrie, p.432.

⁶⁶ „Transilvania”, Sibiu, 1871, p.109-111 (ședința din 4 aprilie 1871 a comitetului Asociațiunii).

⁶⁷ *Op.cit.*, 1874, nr. 17-18, 15 sept., p.201-202, punctul 3.

⁶⁸ *Protocolul Congresului bisericesc național român/.../*, Sibiu, 1873.

⁶⁹ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit.

desfășurat⁷⁰. Avea acasă copii de crescut (pe *Aurelia, Olivia, Vilma, Valer și Eugeniu*) mai ales că familia i se mărise în anul 1876 cu *Iulian*⁷¹.

Soția sa, „*Ana Petco* a fost prima femeie care a inițiat o colectă de bani în Deva pentru ostașii români răniți” în războiul de independență, drept răspuns la apelul Iuditei Măcelariu, pornit de la Sibiu, în vara anului 1877⁷².

În cadrul Consiliului orășenesc Deva, era unul dintre cei mai activi lideri ai intereselor etno-identitare românești. ”Nota-raport, întocmită de către Dr. Petcu Lazăr /.../ pe care o înainta Comitatului Hunedoara în anul 1880”, propunea predarea în limba română pentru elevii români de la „școala reală din Deva”. Pledoaria sa se baza pe disproporția enormă între cei 180.000 de români și cei „abia vro 5000 alte naționalități”⁷³. În toamna anului 1881, un număr de 33 de „fruntași” români locali, între care se număra și dr. Lazăr Petco, solicitau repunerea limbii de predare – româna – în „cele 8 clase reale de la Deva”⁷⁴.

Intellectualii români au profitat de vizita prințului moștenitor, arhiducele Rudolf de Habsburg, la Deva (iulie 1882) pentru ca, alegându-se „o deputație de 60 de membri”, să se prezinte în fața acestuia iar „dr. Lazar Petco” /.../ să țină o scurtă alocuțiune” cu acest prilej⁷⁵.

Primăvara anului viitor oferea fruntașilor români din comitatul Hunedoarei ocazia să pregătească dezbaterile critice a proiectului legii privind „instrucțiunea în școalele medii, înaintat dietei din Budapesta”. Proiectul de lege respectiv leza școlile „medii naționale confesionale”. Lazăr Petco se afla printre convocatorii conferinței tuturor românilor din acest comitat, fixat pentru 10 martie stil nou 1883 în Deva⁷⁶.

Respectând cronologia principalelor momente din istoria mișcării naționale românești, îl găsim pe Lazăr Petco în calitate de membru în conducerea Partidului Național Român din monarhia dualistă, din momentul unificării sale de la Sibiu, în anul 1881⁷⁷.

Pe terenul creditului românesc local, dr. Lazăr Petco s-a numărat printre primii care, în anul 1885⁷⁸, „a înființat banca română *Hunedoara* [recte *Hunedoreana*], al cărei prim director dirigent a fost”⁷⁹.

⁷⁰ *George Bariț și contemporanii săi*, loc. cit., p.245.

⁷¹ Iulian Petco avea să moară la vârsta de 17 ani, în casa tatălui său, în Arad, în ziua de 19/31 mai 1893, de „hectică”; Cf. DJANA, Col. Reg. de stare civilă Arad, reg. nr. 48/1892-1900, Arad-Centru, ortodocși români, decedați, p.43, poz. 125.

⁷² Victor I. Șuiaga, *op.cit.*, p.597.

⁷³ *Îndrumător în Arhivele Statului Hunedoara*, București, 1972, p.26; Cf. Fondul Prefectura județului Hunedoara. Vezi și Victor I. Șuiaga, *op.cit.*, p.599.

⁷⁴ Gelu Neamțu, *Din lupta intelectualității hunedorene împotriva dualismului austro-ungar (1881-1883)*, în „Sargetia”, vol. V, Deva, 1968, p.267-268.

⁷⁵ *Ibidem*, p.270.

⁷⁶ *Ibidem*, p.277.

⁷⁷ *Actele Conferinței electorale a delegaților alegătorilor români din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1884, p.8.

⁷⁸ Rodica Andruș, *Din istoricul creditului românesc hunedorean (1885-1948)*, în „Sargetia”, Deva, vol. XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p.447, anexa I.

⁷⁹ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit.

Cartea bibliotecarului de la Statul Major al armatei române, de la București, **Nicolae Densușianu**, *Revoluțiunea lui Horea* – deși prohibită (mai apoi, din anul 1885, indezirabilă) în monarhia dualistă austro-ungară – a ajuns și în mâinile avocatului Lazăr Petco⁸⁰, la un an de la tipărire.

În cadrul demersurilor pentru înființarea unor reuniuni feminine de expresie românească, avea loc la 8 septembrie 1886 o primă întrunire a „damelor române”. În 30 octombrie avea loc adunarea de constituire a Reuniunii, președintă fiind aleasă, nu întâmplător, **Ana Dr. Petco**, *născută Șandor*. Vicepreședintă a fost aleasă **Lucreția Olariu**. Între membrele pe viață se număra **Luiza Pop**, *născută Șandor* (probabil din familia militarului de carieră Șandor de Vist, din Oarda)⁸¹.

Unul dintre băieți, născut în anul 1868, **Valeriu Petco**, absolvea dreptul la Budapesta, în anul 1887⁸², executându-și stagiul de candidat de avocat la Arad, unde se mutaseră părinții săi, probabil în anul 1888. În 1892 era, deja, pretor în Baia de Criș⁸³. Apoi a ajuns director financiar în Deva. Murea în anul 1928, fără să fi avut urmași⁸⁴. Cel de-al doilea băiat al lui Lazăr Petco, Eugeniu, născut în 1867 (?), devenea sublocotenent chezero-crăiesc⁸⁵.

Tată al numeroasei sale familii, Lazăr Petco „era iubit și stimat de toți locuitorii comitatului Hunedoarei, fără excepție de naționalitate”⁸⁶. Așa a rămas în amintirea devenilor. Nu și în percepția celor „dela Judecătoria”, din Deva, care „l-au ținut patru ani fără slujbă” – își amintea nepoata sa Eva. Tot ea adăuga că bunicul ei Lazăr Petco „n-a putut profesa pentru că nu a iscălit ceva act împotriva țăranilor”⁸⁷.

Averea lăsată, la Deva, celor „5 copii în viață” (în 1897), așa după cum se configura aceasta în anul 1887, se mărginea la trei grădini, o prăvălie, o casă cu grădină și o curte⁸⁸. Era cu un an înainte de mutarea sa definitivă din Deva (presupusă a se fi desfășurat în cursul anului 1888, dacă nu chiar mai devreme cu un an).

⁸⁰ Stelian Mândruț, *Contribuții epistolare la bibliografia operei istoricului Nicolae Densușianu (1879-1897)*, în „Sargetia”, Deva, vol. XVIII-XIX, 1984-1985, p.299, nota 17: „lista prenumeranților din comitatul Hunedoara” cuprinde 13 persoane, între care figura avocatul /Lazăr/ Petco; Cf. Bibl. Centrală Universitară Cluj-Napoca, Corespondența lui Francisc Hossu-Longin, fila 94. Vezi și valorificarea altui fond documentar: Ioachim Lazăr, *Din corespondența lui Nicolae Densușianu privind difuzarea Chestionarului istoric și strângerea datelor pentru „Dacia preistorică”*, în „Sargetia”, vol. XV, 1992-1994, Deva, p.204.

⁸¹ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei, 1886-1911*, Orăștie, 1912, p.3, 6, 85, 88. Vezi și Victor I. Suiaga, *op.cit.*, p.599, care citează paginile 5-6 și 9 ale monografiei Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei, apărută în anul 1912 la Orăștie.

⁸² Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p.362; Dr. Victor Suiaga, *Hunedoreni la marea unire, 1 Decembrie 1918* Deva, 1978, mss. dactilo., p.32.

⁸³ BARB, Mss. rom. 1013, f. 272 (Ferparul doctorului Atanasie Șandor).

⁸⁴ Informații de la Eva Cerei (Deva), în anul 1990; V. Suiaga, *op.cit.*, loc. cit.

⁸⁵ Francisc Hossu-Longin, *op.cit.*, p.324.

⁸⁶ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit. Cu multă probabilitate, textul biografic (o jumătate de filă format A4) despre Lazăr Petco l-a scris fie văduva acestuia, Ana, fie că fiica sa, Aurelia, l-a dictat soțului ei, Alexandru Hossu-Longin; iar textul a fost, apoi, trimis lui Vasile Goldiș sau succesorului acestuia din urmă, la secretariatul S. F. T. R., la începutul secolului al XX-lea, la Brașov.

⁸⁷ Informație primită de la Eva Cerei, în Deva (septembrie 1990).

⁸⁸ DJAN Hunedoara, Deva, Fondul Primăria orașului Deva, nr. inv. 8 (Registrul de evidență a proprietarilor pentru anul 1887), pozițiile 90,102 și 136.

Mutarea soților Petco la Arad în anul 1888⁸⁹ părea să comporte motive familiale. Socrul său, Dr. med. Atanasie Șandor, îngrijorat de starea precară a sănătății soaței sale, Iuliana, credem că, a reușit să-l convingă pe ginerele său, invocându-i posibilitatea de a face parte din conducerea băncii românești pe cale de naștere în Arad. Biografia sa menționa faptul că „a luat parte la înființarea bancei românești *Victoria*, al cărei președinte a fost până la încetarea din viață la 3 Martie 1895, în etate de 60 ani, lăsând după sine văduva și 5 copii în viață”⁹⁰. În registrul acționarilor inițiali ai acestui institut de credit și economii, „acția” nr. 269, a socrului său, „Dr. Atanasie Șandor, proprietar”, figura la „1 decembrie 1888, transcrisă pe Dr. Lazar Petco, avocat, Arad”, cuprinzând inițial 100x8 florini⁹¹. Cercetări ulterioare în arhiva bogată a băncii *Victoria* ar fi de natură să-i releve locul în conducerea acesteia.

La 18 ianuarie 1889 murea soția lui Atanasie Șandor, născută Iuliana „Fruscha”. În ferparul bilingv figurau următorii: „fica Ana, măritată Petco, avocat în Deva” și nepoții „Valeriu, Eugeniu, Olivia, Aurelia, Julian, Anna /și/ Vilma”⁹². După cum reieșea din ferpar, niciunul dintre copiii Anei nu erau căsătoriți.

Între această înmormântare și înscrierea lui Lazăr Petco în Baroul avocaților din Arad, în 18 mai 1889⁹³, a existat un răstimp de patru luni în care ar fi putut avea loc instalarea definitivă a numeroasei sale familii la Arad, în locuința socrului său, situată în piața mare.

Nici nu trecuseră bine două luni de la înscrierea sa în Baroul din Arad, că soții Petco au fost rugați să fie nași la cununia frumoasei fiice *Hortensia*, a judecătorului *Vasiliu Pagubă* cu chipeșul june, doctorul în drept *Ioan Suciu*⁹⁴, în biserica Sfântul Ioan Botezătorul din Arad⁹⁵. Alegerea nașilor se datora, cu siguranță, faptului că familia Pagubă se trăgea din părțile comitatului Zarand, de unde era de origine și Lazăr Petco. Ambele familii, Petco și Pagubă, făcuseră parte din elita intelectuală românească a fostului comitat Zărand. Nici în metropola arădeană lucrurile n-au stat altfel.

Tineretul intelectual românesc, relativ numeros, își petrecea timpul liber în mod separat de generația așa-zis vârstnică. Avem un exemplu în acest sens, balurile lor, care atrăgeau elita intelectuală neromânească. În cadrul pregătirilor organizatorice pentru balul de la hotelul *Crucea Albă*, în favoarea „tinerimii române mai sărace din Arad”, fixat pentru data de 1 februarie stil nou 1890, tânărul

⁸⁹ Vezi și afirmația lui Victor I. Șuiaga, în *op.cit.*, p.598, cum că familia Petco s-ar fi mutat în anul 1877 la Arad, bazându-se, probabil, pe informațiile primite din partea descendenților din Deva.

⁹⁰ DJBAN, SFTR Brașov, loc. cit

⁹¹ DJANA, Fondul Banca *Victoria Arad*, Registrul de acții, p.135.

⁹² BARB, Mss. rom. nr. 1013, f. 233.

⁹³ Complexul Muzeal Arad, Colecția de istorie a orașului Arad, Registrul nr. 1 al Baroului avocaților din Arad (1875-1895), p.306.

⁹⁴ Originar din Șistarovăț, lângă Lipova, dr. Ioan Suciu a fost principalul organizator al Adunării Naționale de la Alba Iulia, din ziua de 1 Decembrie 1918 stil nou.

⁹⁵ DJANA, Colecția de stare civilă a orașului Arad, ortodocși români, cununați, Reg. nr. 5/1885-1917, p.35.

candidat de avocat **Valeriu Petco** se număra între cei 16 membri ai comitetului „aranjor al tinerimii române din Arad”. Merită să-i menționăm pe câțiva dintre aceștia, anume, pe cei care au avut, ulterior, o legătură cu părțile hunedorene: „Dr. **Silviu Moldovan**, secretar /.../, **Dr. Aurel Demian** [ginerelul lui **Lazăr Petco** – n. n.] /.../, **Dr. Iuliu Herbai** /și/ **Dr. Corneliu Nicoară**”⁹⁶.

Statutul socio-profesional al „avocatului pentru cauze publice și cambiale”, **Lazăr Petco**, îi îngăduia să se implice în activități politico-electorale, spre deosebire de magistratul **Pagubă**. Ca atare, **Lazăr Petco** nu s-a dezmințit nici de această dată, activizându-se de la început, în *acțiunea memorandistă*. În toamna anului 1890, el expedia o telegramă, din Arad, pe adresa comitetului conducător de la Sibiu: „prin starea sănătății împiedecat fiind a participa la conferință, cer scuse. Doresc însă ca rezultatul conferinței să fie cel mai salutar pentru națiunea română. Cu stimă: Dr. Petco”⁹⁷. Nu a absentat, în schimb, de la momentele următoare ale acțiunii memorandiste românești din monarhia dualistă, după cum vom vedea mai jos.

La Arad, **Lazăr Petco** a reluat firul activității sale, de *deputat sinodal*. Cu ocazia Duminicii Tomii a anului 1891, în zilele în care se desfășura Sinodul anual al Episcopiei arădene, l-a reîntâlnit pe amicul său de tinerețe, academicianul dr. **Atanasie Marian Marienescu**⁹⁸. Fără greutate, **Petco** a optat să facă parte din Senatul școlar al Conzistorului eparhial din Arad. Cunoștea problematica școlară. Făcea parte dintre cei șase membri mireni ai „Comisiunii administrative a fundațiunii Birta-Ghiba”⁹⁹. A sprijinit Școala elementară românească locală, urmând tradiția familiei lui **Atanasie Șandor**.

În acești ani (1888-1889), *Asociațiunea culturală românească arădeană* trecea printr-o serie de încercări, legate, printre altele, de modificarea statutelor, de „ameliorarea stării materiale”, de propunerea „adunărilor generale ambulante” și de „reactivarea Casinei prin subscripții”¹⁰⁰. **Lazăr Petco** a fost reactivat ca membru. Probabil a fost prezent la „Adunarea Generală” din 17/29 aprilie 1889, al cărei președinte era episcopul **Ioan Meșianu**¹⁰¹, vechea sa cunoștință.

Din motive de ordin practic, data adunărilor generale anuale ale Asociațiunii arădene era fixată în proximitatea datei sinoadelor eparhiale ortodoxe române din Arad. Ambele manifestări erau fixate în jurul Duminicii Tomii. Astfel că, Adunarea generală a Asociațiunii, din anul 1890, s-a desfășurat în 9/21 aprilie. De data aceasta, **Lazăr Petco** l-a secondat, în calitate de vicepreședinte ales al Adunării generale, pe episcopul **Ion Meșianu**, ales, ca întotdeauna, președinte¹⁰².

⁹⁶ „Tribuna”, Sibiu, 1889, nr. 269, p.1074, 24 noiembrie/6 decembrie; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. IV, Arad, 1978, p.90 (șapirografiat).

⁹⁷ „Tribuna”, Sibiu, 1890, nr. 237, 18/30 oct.

⁹⁸ *Protocolul ședințelor sinodului eparhial din dieceza română greco-ortodoxă a Aradului, 1891*, Arad, 1891, p.8.

⁹⁹ „Calendar de la Christos pe anul 1895”, Arad, /1894/, p.37, 38 și 41.

¹⁰⁰ DJANA, FAA, Dosarul nr. 165/1889, f. 5-5 v., Protocolul ședinței direcțiunii, din 1 ianuarie 1889, punctele 17 și 18; protocolul ședinței din 8 februarie 1889, punctele 21 și 22.

¹⁰¹ *Idem*, Dos. 164/1888 [sic!], f. 12.

¹⁰² *Idem*, Dosarul nr.167/1890, f. 3.

La sfârșitul anului 1890, prin strădania finului lui Lazăr Petco, dr. Ioan Suciu, Cabinetul de lectură al Asociațiunii a fost reactivat, prin înscrierea pe listă a unui număr de 40 de intelectuali români¹⁰³. Avocații se aflau în fruntea inițiativei.

Străduindu-ne să respectăm cronologia activităților culturale și politice, atâtea câte am reușit să depistăm, suntem nevoiți să alternăm, fără voia noastră, momentele biografice ale lui Lazăr Petco la Arad. A fost, până la sfârșitul vieții sale, până în primăvara anului 1895, membru al Asociațiunii arădene românești. Parcurgând lista membrilor din anul 1894, am găsit că L. Petco se număra în procentul de 10% al membrilor care au fost în fruntea *Acțiunii memorandiste* pe plan local¹⁰⁴.

Acțiunea memorandistă se desfășura aici, la Arad, din plin. „Adunarea generală a alegătorilor români din orașul Arad, întrunită la 1/13 ianuarie 1892, în Arad”, l-a ales în unanimitate pe dr. Lazăr Petco în calitatea de „delegat ordinar pe periodul electoral 1892-1897” la Conferința națională a Partidului Național Român, fixată pe data de 8/20 ianuarie 1892, la Sibiu¹⁰⁵. În drum spre Sibiu, Lazăr Petco s-a oprit la Deva, reușind să fie ales și în cercul electoral Deva, alături de *Alexiu Olariu* și alții¹⁰⁶.

Imediat după revenirea sa la Arad, este nevoit să se ocupe de înmormântarea iubitului său socru, *dr. Atanasie Șandor*, decedat în 15/27 ianuarie 1892, în Arad, la vârsta de 85 de ani, în urma unei pneumonii¹⁰⁷. Acesta din urmă lăsa o moștenire mai prețioasă decât bunurile imobiliare: însemnările sale istorice și memorialistice (despre evenimentele locale din 1848-1849 etc.), traducerile din literatura clasică latină (*Eneida*, „în hexametre” etc) cât și manuscrisele lucrărilor sale de gramatică. Bănuim că autorul acestora îl familiarizase pe ginerele său despre ineditul și valoarea culturală a manuscriselor sale.

Între fruntașii români din Arad care și-au afirmat, printr-o scrisoare, în 21 iunie 1892, solidaritatea cu dr. Ioan Rațiu (la Turda), se număra dr. Lazăr Petco, alături de juriștii *Aurel Suciu*, *George Popa*, *Nicolae Oncu*, *Ștefan Cicio-Pop*, *Petre Truța* (care venise de la Baia de Criș) și alții, de alte profesii¹⁰⁸.

Demonstrațiile antimemorandiste, „de provocare”, pornite din partea unor elemente de expresie maghiară, în cursul zilei de 30 iunie 1892, la cafeneaua Zemplényi, împotriva unor intelectuali români și a profesorului *V. Mangra*, au îngrijorat numeroasa populație românească a urbei. Acțiunile de intimidare nu s-au

¹⁰³ *Idem*, f. 12.

¹⁰⁴ DJANA, FAA, Dosarul 187/1894, f. 1 v.

¹⁰⁵ Arhivele Naționale ale României, Arhiva Istorică Centrală, București /prescurtat ANR AICB/, Fondul P.N.R. din Transilvania, Dos. 3. f. 37; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976, p. 74-75.

¹⁰⁶ „Tribuna”, Sibiu, 1892, nr. 3, p. 10.

¹⁰⁷ Mulțumim pe această cale pentru bunăvoința familiei Albu (Deva) întru punerea la dispoziția noastră a datelor și portretelor familiei Petco.

¹⁰⁸ „Tribuna”, 1892, nr. 132, p. 2, 12/24 iunie; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. I, Arad, 1974, p. 19.

oprit aici. În seara zilei următoare, Seminarul Institutului teologic-pedagogic a fost lapidat de un grup de aproximativ 1000 de persoane¹⁰⁹. Profesorul **Roman Ciorogariu** menționa „respingerea sângeroasă din partea elevilor și a meseriașilor din afară, cari [i-]a[u] luat pe demonștrânți între două pietri și doi pari”¹¹⁰.

Văzând nesiguranța potențială în care se aflau bunurile culturale din incinta Institutului teologic-pedagogic românesc din Arad, cei doi profesori, Roman Ciorogariu și **Vasile Mangra** s-au decis, în vara anul 1893, să adăpostească unele manuscrise la Biblioteca Academiei Române din București, împreună cu manuscrisele și „bogata corespondență” a lui Atanasie Șandor¹¹¹. Transportarea, acestei triple donații la destinație, a avut loc în același an, după cum o atestă însemnările făcute pe unele dintre manuscrisele legate ulterior la sediul prestigioasei instituții din capitala regatului României.

La sfârșitul anului 1893, mai precis în ziua de 27 decembrie 1893, înainte de momentul conferinței politice românești de la Cluj, dr. Petco semna „cu stimă” o telegramă către „Dr. Ioan Rațiu, președintele Conferinței alegătorilor români /de la/ Sibiu , /telegramă pe calea căreia/ se scuza „prin starea sănătății” că nu putea să participe¹¹². În felul său, avocatul arădean se alătura circumspecției celorlalți confrăți privind oportunitatea și „justificarea” convocării conferinței, după cum se exprima în acest sens Aurel Suciū¹¹³.

Acțiunea memorandistă, împreună cu demonstrațiile ei de masă, a îmbogățit paleta modalităților de protest ale mișcării naționale. Astfel că, la începutul lunii mai 1894, sub președinția avocatului Lazăr Petco, se deschidea, la ora 11.00, adunarea de protest împotriva căsătoriei civile¹¹⁴.

Nu putem să trecem cu vederea semnătura avocatului dr. L. Petco, alături de colegii arădeni, **Mihai Veliciu, Aurel Suciū, George Popa, Nicolae Oncu, Petre Truța Iosif Lengher, Ștefan Cicio-Pop, Vasilie Pop, și dr. George Popovici**, împreună cu alții de altă profesie, pe scrisoarea de mulțumire, din iunie 1894, către deputatul italian **Imbriani**, pentru că a fost solidar cu memorandiștii întemnițați¹¹⁵.

Întemnițarea liderilor memorandiști înceta în urma grațierii împărătești, în cursul anul 1895.

Locul care i se cuvine doctorului în drept, Lazăr Petco, în istoria celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, este între cei implicați la nivel de vârf, pe

¹⁰⁹ „Biserica și Școala”, Arad, 1892, nr. 26, p.204, 10 iulie stil nou.

¹¹⁰ DJANA, Fond Roman Ciorogariu, Dos. 10, f. 84 (pagini decupate).

¹¹¹ *Analele Academiei Române, secțiunea II-a, tomul XVI, 1893-1894, Partea administrativă și dezbaterile*, București, 1894, p.12; apud Vasile Popeangă, *Aradul – centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, 1978, p.107.

¹¹² ANR AICB, Fondul P.N.R. din Transilvania, Dos. 3. f. 106; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976, p.106.

¹¹³ *Idem*, f. 102; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976, p.107.

¹¹⁴ „Biserica și Școala”, Arad, 1894, nr. 17, p.131.

¹¹⁵ „Dreptatea”, Timișoara, 1894, nr. 131, 16/28 iulie, p.3; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. I, Arad, 1974, 53; „Alföld”, Arad, 1894, nr. 147, 28 iunie, p.3; apud *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. III, p.127.

creasta valului reformelor modernizatoare central-europene, el având mereu în minte, pe primul loc, apărarea intereselor etno-identitare și naționale românești.

După decesul soțului ei, la 3 martie 1895, **Ana Petco** s-a pregătit să se retragă la Deva, unde locuia fiica sa **Aurelia**, căsătorită cu **Alexandru Hossu-Longin**¹¹⁶. Baia de Criș și Băița, ambele pe teritoriul comitatului Hunedoara, erau locuite de rudele soțului ei defunct. Iar fiul ei, **Valeriu** era conducătorul preturii Baia de Criș. La Arad se simțea însingurată. Tatăl îi fusese, pe semne, ultima rudă în viață, dacă ne gândim la faptul că portretele socrilor lui Atanasie Șandor au fost duse de către Ana Petco la Deva¹¹⁷. Pe urmă, corespondența lui Lazăr Petco cât și cea a lui Atanasie Șandor, care nu fusese donată Bibliotecii Academiei Române, s-a pierdut, la un moment dat, în Deva, datorită unor vecini care au făcut curățenie în podul casei¹¹⁸.

Activitatea socio-culturală a văduvei **Ana Petco** la Deva a continuat să fie remarcabilă. Ea a fost pusă în lumină de evoluția ei pianistică în „concertul dat cu prilejul adunării *Astrei* de la Deva”. Articolul semnat de către un grup de intelectuali de frunte din Ardeal afirma cu aplomb faptul că „pentru întâia oară interpreții nu mai erau simpli diletanți, ci artiști realizați, unii dintre ei cunoscuți și în străinătate”, caracterizându-i pe următorii: „**Valeria Pop** (soprană), **G/uilelm/Șorban** (pianist și compozitor), **Adelina Piso** (vioară), **Olimpia Bardosy** (pian), **Ana Petro /recte Petco/**, **Ioan Dămian** (bariton la opera din Berlin)”¹¹⁹.

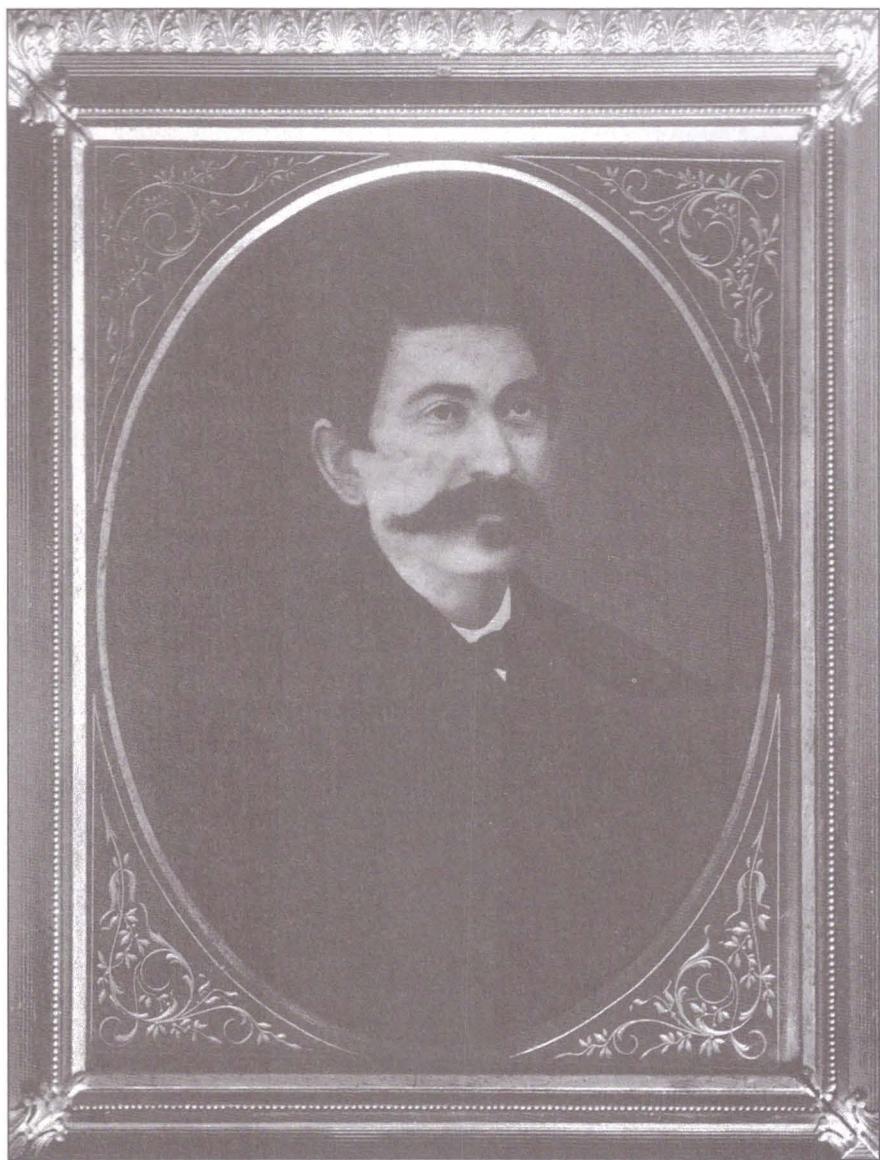
Familia Petco o pierdea în anul 1916 pe Ana, văduva avocatului Lazăr Petco.

¹¹⁶ Informație primită de la Eva Cerei în septembrie 1991, în orașul Deva.

¹¹⁷ Mulțumiri se cuvin aduse muzeografei Maria Vârtopeanu pentru bunăvoința dovedită în investigarea de teren. Portretele amintite au fost fotografiate cu concursul fotografului de pe lângă Muzeul de istorie din Deva, în toamna anului 1990. Menționăm faptul că o copie a portretului, inedit, al medicului și profesorului Atanasie Șandor, a fost pus în expoziția permanentă de istorie a Muzeului Județean Arad, la panoul Școlii Ardelene.

¹¹⁸ Informație primită în septembrie 1991 de la Eva Cerei, în Deva.

¹¹⁹ E. Daianu, T. Mihai, A. I. Iuga, G. Șorban, V. Bontescu, *Astra și arta. Concertul de la Deva*, în „Tribuna”, Sibiu, anul XVI, 1899, nr. 184-189, p.735-755; apud Elena Stan, *Momentul TRIBUNEI*, p.205, nota 157; p.168-169.

Dr. în drept Lazăr Petco

Ana Petco, născută Șandor

1894
7521/60

D. Lazăr Petco.

Născut în comuna Băița Fântâni-
ș, fostul comitat al Zorandului,
în 17 ianuarie 1835, ca fiul
proprietarului de mine cu aur
Lazăr Petco și soției sale Ver-
onica născ. de Slivovszky. După
terminarea studiilor elementare
în comuna a absolvit gimna-
ziul la Sibiu și s'a înscris tot
acolo ca student la academia
iuridică, dar desființându-se
aceia academia a continuat
studiile la Buda, unde ca pro-
fesor la fostul Landesgericht
a depus doctoratul iuridic,
făcând trei riguroase într-un
timp de 9 luni. De la după
terminarea studiilor iuridice
a fost ales de profesor al
fostului comitat al Zorandului,
de unde după o scurtă timp,
făcând cenzura de avocat,
a fost demis de avocat la
Buda, unde a stat până la a-
nul 1887, în care după ce
a luat parte ca conducătorul
comitului din comitatul Hun-
drei la toate lucrurile sociale
și politice a nației noastre,
după ce a înființat Banca ro-
mână din Buda, al cărei
director dirigent a fost, și
stimat de toți locuitorii co-
mitatului Hunadrei. Făcând
cauza de naționalitate,
și a transpus dinamicul la
Arad, unde a luat parte la
înființarea Banca românească
a Victoria, al cărei președinte
a fost până la încheierea din
război la 3 Martie 1895, în vârstă
de 60 ani, lăsând după sine
veduța și 5 copii în viață.

EXECUTAT
LA DIRECȚIA JUDEȚĂNEA
BRAȘOV
ARHIVELOR NAȚIONALE

LAZAR PETCO DANS LE MOUVEMENT NATIONAL (1835-1895)

Résumé

Au delà des détails biographiques, inédits, notre ouvrage essaye apporter une meilleur compréhension de l'implication plénière du docteur en droit Lazar Petco, aussi bien de quelques membres de sa famille dans le mouvement national roumain de l'étendue de la monarchie habsbourgeoise, dans la deuxième partie du XIX-ème siècle, en espèce, parmi les centres urbaines Deva, Arad, Baia de Criș et, non pas dans le dernier rang, à Sibiu.

Il sont mis en évidence les contextes des effort d'émancipation du peuple roumain, dans une époque d'essor réformateur, pour comprendre les action de ce juriste, dans l'intervalle de plus de 38 années de son activité civique (1856-1894).

Sur le plan de la lutte parlementaire antidualiste, l'avocat Lazar Petco a été présent à Sibiu, Cluj et à Budapest. Sur le plan associationniste-culturel d'essence laïque et d'expression roumaine, il fut membre fondateur de l'Association Transylvaine de Sibiu, de l'Association Nationale d'Arad pour la Culture et pour la Conversation du Peuple Roumain, de la Société pour le Fond de Théâtre Roumain, aussi bien que des Casino Roumains de Deva et d' Arad.

Il fut membre des Synodes de l'église orthodoxe roumaine, nommément, le métropolitain de Sibiu et de l'évêché d'Arad.

De même, il a été membre des Conférences nationaux-politiques roumaines de Sibiu, aussi bien que des Clubs du parti national roumain, à Deva et à Arad. Il a pris part à l'action mémorandiste.

Dr. Lazar Petco a soutenu les écoles roumaines de niveau élémentaire et a milité pour la propagation de l'enseignement de cours inférieur lycée. Et, finalement, il a eu une majeure contribution au fondation des sociétés de crédit, avec capital roumain, autant à Deva que à Arad.